

La salvezza degli altri. Soteriologia e religioni, red. Maurizio Gronchi, Cinisello Balsamo (Milano): Edizioni San Paolo 2004, ss. 224.

Człowiek, który w odpowiedzialny sposób podejmuje własne istnienie, zмага się z dwoma fundamentalnymi pytaniami: kim jestem oraz jak mam żyć? Analiza samego pytania pozwala dotrzeć do tematu, który w sposób ogólny może być ujęty jako poszukiwanie sensu świata, w którym człowiek żyje – poszukując szczęścia. Poszuki-

wanie sensu, to również pytanie o zbawienie samego siebie, a także zbawienie innych, tak więc jest to pytanie nie tylko teoretyczne, lecz przede wszystkim jest to pytanie egzystencjalne. Chrześcijaństwo, które daje i zadaje światu trójjedyną miłość Boga Ojca, objawioną w Osobie i posłaniu Jezusa Chrystusa, kontynuowaną przez Ducha Świętego w świecie i w sakramentalno-instytucjonalnej przestrzeni Kościoła, jest integralną odpowiedzią na poszukiwanie zbawienia. Tym niemniej chrześcijaństwo nie ogranicza się jedynie do określenia sposobu zbawienia swoich wyznawców, chrześcijaństwo podejmuje również pytanie o zbawienie innych. Chrześcijaństwo tak, lecz czy inne religie / doświadczenia religijne rozważają tego rodzaju problem? Publikacja *La salvezza degli altri. Soteriologia e religioni*, pod redakcją M. Gronchi, bezpośrednio dotyka tematu zbawienia innych.

Praca zostaje otwarta obszernym wprowadzeniem autorstwa M. Gronchi (profesor Pontificia Università Urbaniana), który nakreśla podjęty temat zbawienia innych jako soteriologiczną kwestię do pogłębienia, nie tylko w obrębie samego chrześcijaństwa, lecz także do odkrycia w religijnej myśli innych wyznań. W synteniczny sposób prof. Gronchi wprowadza również do treści samej publikacji (s. 5-21), która podzielona jest na osiem rozdziałów (proporcjonalnie do liczby referatów), wraz z tematyką: 1. *Salus infidelium. Sondaggio storico su un tema classico*; 2. *L'evoluzione del rapporto fede salvezza degli altri tra Antico e Nuovo Testamento*; 3. *La fede e la salvezza degli altri nella teologia cattolica post-conciliare*; 4. *La Torà d'Israele e la salvezza degli altri nella letteratura ebraica post-biblica*; 5. *La salvezza degli „altri” nell'Islam*; 6. *Salvezza nell'Induismo*; 7. *La salvezza negli orientamenti conflittuali*; 8. *Il benessere come salvezza nel New Age*. Publikacja zostaje zamknięta indeksem imion (s. 217-220) oraz spisem treści (s. 221-224).

Referat prof. I. Morali (Pontificia Università Gregiana) *Salus infidelium. Sondaggio storico su un tema classico* opracowuje temat zbawienia niechrześcijan. Poprzez historycznotreściowe poszukiwania zostają podjęte rozwiązania zaproponowane w teologii XIX wieku, m. in. kwestia „liczby wybranych”, nauczanie Piusa IX, propozycje H. de Lubaca (*praeparatio evangelica*) i K. Rahnera (*viae salutis*), oraz wypowiedzi Soboru Watykańskiego II (*Gaudium et spes* 22, *Ad gentes* 7, *Lumen gentium* 16; s. 23-50).

Profesor G. Rizzi (Pontificia Università Urbaniana) prezentuje temat o charakterze międzybiblijnym: *L'evoluzione del rapporto fede salvezza degli altri tra Antico e Nuovo Testamento*. Obszarem badań jest teologiczna myśl biblijna pomiędzy II w. a. C. oraz II w. p. C., w sposób szczególny obecna w żydowskich wspólnotach diaspory. Zostają wyłonione dwie pozycje rabbinistycznego judaizmu: eschatologiczne nawrócenie narodów, które pozostawia temat nawrócenia narodów/ pogan w perspektywie eschatologicznej/ finalnej, oraz noachizm (w odniesieniu do przymierza zawartego przez Boga z Noe, przed Abrahamem), który wprowadza narody/ pogan w pewną ekonomię objawienia, i w pewnym sensie, ekonomię zbawienia. Tak więc w literaturze międzytestamentalnej, zdaniem G. Rizzi, wyłania się perspektywa pewnego rodzaju niebezpośredniego pośrednictwa Izraela (*mediazione indiretta*) w zbawieniu narodów, chociaż nie skryształizowała się myśl o konkretnych, otwartych możliwościach soteriologicznego uczestnictwa innych (s. 51-101).

Teologia posoborowa, jako *La fede e la salvezza degli altri nella teologia cattolica post-conciliare*, zostaje nakreślona przez prof. M. Crociata (Facolta Teologica della Sicilia). Punktem wyjścia staje się Sobór Watykański II, który nie tylko pozytywnie odnosi się do innych religii, otwiera również drogę teologicznej myśli, która skupia się na temacie inkluzywizmu (tzn. włączenie w Jezusa Chrystusa i Jego Kościół, jako przeciwwaga teorii ekskluzywizmu (tzn. jedynie Chrystus i Kościół). Prof. Crociata omawia, w sposób ogólny, tzw. pluralistyczne pozycje (J. Hicka, P. Knittera, R. Pannikara, J. Dupuis), poszerzając swoją refleksję o współczesne zbliżenia chrystologiczno-trynitarnie (P. Coda), chrystologiczno-relacjonalne (G. Ruggieri), teologicznofundamentalne (G. Gäde, P. Sequeri), etyczne i eschatologiczne (H. Küng, H. Kessler, A. Rizzi, C. Duquoc). Jako zakończenie zostają zaproponowane pewnego rodzaju szlaki do przetarcia w tzw. teologii kontekstualnej, w wyzwaniach stawianych przez nowe formy religijności, włączając fenomen niewiary oraz obojętności religijnej, zaznaczając, że ciągłym tematem do zgłębienia pozostaje rozróżnienie, nigdy zaś separacja, między Chrystusem a chrześcijaństwem, jak również temat relacji między Chrystusem a Kościołem (s. 103-141).

Profesor P. Stefanini (Istituto di Studi Ecumenici S. Bernardino di Venezia) podejmuje *La Torà d'Israele e la salvezza degli altri nella letteratura ebraica post-biblica*. Decydującym momentem, według Stefanini, dla samookreślenia Izraela w relacji do innych narodów była obecność Prawa, interpretowana w diasporze. To właśnie dzięki diasporze wyłania się zagadnienie zbawienia innych. Nadanie Prawa determinuje obecne rozróżnienie, tzw. wybór Izraela, natomiast eschatologiczna przyszłość otwiera drogę do uznania przez inne narody (*gojim*) tego wyboru. Tak więc Izrael, który posiada Prawo, wraz z przymierzem noachickim, stanowi steriologiczno-pozytywną przestrzeń dla innych narodów / pogan, którzy mogą również uznać jego uprzywilejowaną pozycję (s. 143-155).

Samookreślenie islamskie w obrębie historii religii oraz temat zbawienia innych są argumentem prof. G. Rizzardi (Facolta Teologica dell'Italia Settentrionale): *La salvezza degli „altri” nell'Islam*. W perspektywie historycznotreściowej Rizzardi rozróżnia trzy okresy: pierwsza faza (w. IX-XIV) to próba opracowania pewnego rodzaju porównawczej nauki religii ze strony apologetyki islamskiej, z jednej strony poprzez wyliczanie błędów doktryny chrześcijańskiej (m. in. Trójca Święta), z drugiej, poprzez zaliczenie innych religii (niebiblijnych, pseudo-religii bez pisma) do kategorii idolatrii (rozróżnienia, w których decydującą rolę odgrywa Koran); drugi okres (w. XIX-XX) koncentruje się przeważnie na krytyce chrześcijaństwa oraz na podkreślaniu walorów islamsko-socjologicznych, w silnej opozycji do materializmu zachodniego; trzecia faza (w. XX) ponownie odkrywa pozytywną rolę historii religii, w której Islam odgrywałby rolę *religio perennis*. W okresie tym, zdaniem Rizzardi, nadal jednak pozostaje krytyka chrześcijaństwa, m. in. krytyka chrześcijańskiej etyki, która opiera się jedynie na kategorii grzechu, natomiast etyka Jezusa jest personalistyczna. Soteriologiczne zagadnienia zostają opracowane przez islamiczną refleksję w kategoriach „sukcesu” oraz „powodzenia” Tym niemniej Bóg zachowuje swoje absolutne panowanie w stworzoności, naturalności i islamskości, a jego boski porządek musi realizować się w historii. W antropologicznym wymiarze, Allah ustanowił dobro i zło, człowiek więc jest zbawiony (deterministycznie) bez względu na swoje

zaangażowanie. Obecnie, w odniesieniu do chrześcijaństwa, według Rizzardi, widać również pewnego rodzaju otwarcie, które stara się włączyć integracyjnie chrześcijaństwo w islam (s. 157-178).

Trudne zadanie podjął prof. G. L. Brena (Ventre di Studi Filosofici di Gallarate), który opracował temat zbawienia w hinduizmie: *Salvezza nell'Induismo*. Jako słuszna i czytelna przesłanka została podkreślona różnica kulturowa, która utrudnia nieco rozumienie bóstwa (jego podmiotowości – osoba?), zbawienia, jak i człowieka (indywidualność – osoba?), tym samym Brena proponuje najpierw próbę zrozumienia hinduizmu w obrębie samego hinduizmu, następnie stawia kilka krytycznych pytań. Podstawowe zorientowanie w soteriologicznym temacie stanowi zjednoczenie samego siebie z Boskością. W Bhagavad Gita zostają zaproponowane różnego rodzaju drogi: droga działania (praktyka jogi jako oddzielenie się od każdego pożądania, również własnych zamierzeń), droga pobożności – ofiary (wyraz ponownego połączenia się natury ze swoim początkiem / ciągle narodziny). Różnorodne boskie figury hinduizmu (m. in. Krishnam Shiva, Visnu) umożliwiają zbawienie człowiekowi pobożnemu, który oddaje się im w zaufaniu i miłości, otrzymując wyzwolenie jako dar, tzn. pełnię życia. Tym niemniej prawdziwym celem hinduizmu nie jest wyzwolenie czy zbawienie, lecz miłość Boskości, zjednoczenie z Boskością, która pociąga również reinkarnację, aż do pełnego osiągnięcia jedności (s. 179-187).

Niniejszą publikację zamykają dwa artykuły prof. M. Fuss'a (Pontificia Universita Gregoriana): *La salvezza negli orientamenti conflittuali* oraz: *Il benessere come salvezza nel New Age*. W interesujący sposób zostaje nakreślona dynamika poszukiwania sensu / sacrum w *La salvezza negli orientamenti conflittuali*. Według Profesora Gregorianum, generalnie zaczyna się od zainteresowania religijną lekturą (*audience cults*), od płatnych praktyk terapeutycznych (*client cults*), by później podjąć swego rodzaju *nawrócenie*, wstępując w określoną wspólnotę (*cult movements*). W ogólny sposób Fuss nakreśla trzy wielkie rodziny: 1. to ruchy anty-zachodnie, zabarwione uproszczoną religijnością wschodnią (m. in. Hare Kriszna, kultura tybetańska), 2. ruchy ezoteryczno-okultyczne (m. in. teorie i praktyki gnostyczne), 3. nowe objawienia postchrześcijańskie (m. in. Świadkowie Jehowy, ss. 189-204).

W podobnym duchu dostosowania do indywidualnych wymagań zostaje przedstawiona optyka dobrobytu jako zbawienia: *Il benessere come salvezza nel New Age*. Dominującym elementem nie jest już *New Age* lecz *Next Age* (symptomatycznym jest zmiana tytułu amerykańskiego czasopisma *New Age Journal* na *Body & Soul*), w którym zdrowie (kult ciała, samodoskonalenie) oraz emocjonalne doświadczenie (subiektywistyczne przeżycie, psychologiczna wewnętrzność) stanowią zbawczą drogę, kreując religijność tolerancyjną i demokratyczną, w przeciwieństwie do religijności instytucjonalnej (s. 205-215).

La salvezza degli altri stanowi ceną pomoc, zwłaszcza obecna w niej aktualna i bogata zarazem bibliografia. Naszym skromnym zdaniem, warto by zamieścić artykuł, który w syntetyczny sposób ujmie temat zbawienia w samym chrześcijaństwie, podkreślając relację między wiarą a miłością / wiarą a kulturą, tak aby potencjalny czytelnik miał kompletny obraz porównawczy.

Publikacja *La salvezza degli altri. Soteriologia e religioni* to wymagające zaproszenie do przemyślenia i określenia własnej, chrześcijańskiej / soteriologicznej tożsa-

mości, która nie eliminuje drugiego, lecz w sposób trynitarny pozwala go odkryć i zrozumieć.

Ks. Stanisław Mycek
Fakultet Teologiczny w Lugano (Szwajcaria)